

EKONOMİK BÜYÜME VE ÇEVRE TARTIŞMALARI

Hicran SEREL*

Ekonomik büyüme ve çevre ilişkisi, günümüzün en çok tartışılan konularından biri haline gelmiştir. Bunda hemen hemen tüm ülkelerde çevre sorunlarının giderek artması kuşkusuz önemli rol oynamıştır. Ayrıca, çevreye yönelik duyarlılığın artması da çevreden sürekli girdi kullanan ekonomik faaliyetlerin sorgulanmasına yol açmıştır.

Tarihsel süreç içinde, büyüme-çevre ilişkisine iki ana yaklaşım ekseninde bakıldığı görülmektedir. Bunları 1) Çevreyi kirlettiği ve doğal kaynakların tükenmesine neden olduğu gerekçesiyle büyümeyi eleştiren çevreciler, 2) Ekonomik büyüme sürecinin hızlanmasıyla çevrenin daha kolay korunabileceğini savunan büyüme yanlıları olarak belirtmek mümkündür. Aslında konu ile ilgili literatür oldukça geniştir. Son yıllarda çevrenin büyüme için önemli bir kısıt olduğu ve çevrenin korunması uğruna büyüme sürecinde bir yavaşlamaya katlanması gerektiği tezi yoğun olarak işlenmektedir. Bir başka ifade ile, çevreci görüşün tezleri ön plana çıkarılmaktadır. Ancak, bu noktada, büyümenin çevre sorunlarına yol açtığı ve bu sorunların baş sorumlusu olduğu şeklinde özetlenebilecek olan görüşün yanısıra karşı görüşün dayandığı fikirlerin de ortaya konması her iki tezin sağlıklı bir zeminde tartışılması bakımından önem taşımaktadır. Bu nedenle, çalışmamızda önce çevreci görüşün ana gerekçeleri ortaya konacak ve büyümenin sağlanmasıyla çevre sorunlarının daha kolay üstesinden gelinebileceğini savunan karşı yaklaşımların dayandığı önemli noktalar belirtilecektir.

Çevreci Yaklaşımlar

İktisadi anlamda büyüme, gerek teoride gerekse uygulamada yeni bir olgudur ve ilk bakışta biyolojik bir anlam taşımaktadır¹. Çünkü bir canlılığın gelişmesi, boy atması veya canlılığın organlarından birinin öbürlerine oranla büyümesi biyolojik bir olaydır. İşte büyüme de ekonomiye, olayları canlı varlıklarinkine benzer bir şekilde açıklayabilmek için girmiş bulunmaktadır.

* Dr.; Balıkesir Üniv. Bandırma İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü.

¹ Özgürven (1988: 36).

Büyüme, bir bakıma, ekonominin fiziksel boyutlarında ortaya çıkan niceliksel bir artış olarak tanımlanır². Başka bir ifadeyle, iktisadi büyüme, bir ekonomide zaman içerisinde milli gelir hesaplarıyla ölçülen toplam üretim düzeyindeki “sürekli” artışları tanımlar³.

Bu tanımlardan anlaşıldığı gibi, daha fazla üretim düzeyini sağlayan ve toplumsal refahı artıran bir araç olarak kabul edilen büyüme, çevreci görüş tarafından çevre kirliliğine yol açması ve buna bağlı olarak da refah düzeyini ve yaşam kalitesini düşürmesi nedeniyle eleştirilmektedir⁴. Bu yaklaşımı savunanlara göre, bugünkü üretim temposuyla kaynaklar kısa sürede tüenecek ve canlıların yaşam sistemi ortadan kalkacaktır. Dolayısıyla, ekonomik büyümenin çevre için bir tehdit oluşturduğu ortak bir yargıdır. Çevrenin taşıma kapasitesinin sınırlı olması nedeniyle, ekonomiler büyüdükçe bu sınıra ulaşacaktır. Kaynak tabanı tüenecek ve çevre kalitesi düşecektir. Sonuçta ise çevre, iktisadi büyümeyi kısıtlayan bir faktör haline gelecektir. O halde, artan çevresel bozulmayı önlemenin yolu büyüme hızının düşürülmesi, hatta durdurulmasından geçmektedir.

Bu kaygı, Thomas Malthus'tan 200 yıl sonra ilk defa Roma kulübü tarafından “Sıfır Büyüme” yaklaşımı olarak ortaya atılmıştır⁵. Sıfır-büyüme akımını savunanlar, ekonomik ve demografik büyümenin tamamen durdurulmasını, çevre sorunlarının çözümünde tek yol olarak görmektedirler. Bu yaklaşıma göre üretim kaynaklarla sınırlıdır. Dolayısıyla, üretimdeki (GSMH'daki) artış er geç duracaktır. Hiç kimse kaynak sınırının ne olduğunu tam olarak bilmediğine göre, en iyi çare büyümeyi hemen durdurmaktır. Roma Kulübünün bu önerisi aşırı sert ve yetersiz olduğu için eleştirilmiştir. Bazı sonuçları abartmış olsa da, bu yaklaşımın dünyada çevre konularına ilginin doğmasında önemli rol oynadığını yadsımak mümkün değildir⁶.

Çevreci görüşün büyümeye getirdiği eleştirilerin ana teması, GSMH istatistiklerinin bir refah ölçütü olarak çok yetersiz kalmasıyla ilgilidir. GSMH, çevre bozulmalarının göstergesi olarak da yetersiz kalmaktadır. Piyasada alınıp satılmayan mal ve hizmetlerin hesap dışı kalmasının ve bazı iktisadi faaliyetlerin hesaplara çift kayıt olarak geçmesinin yarattığı sorunların yanısıra, doğal kaynaklardaki bozulmaların da GSMH hesaplarında görünmemesi önemli bir sorun yaratmaktadır.

Genel olarak belirtmek gerekirse, daha çok üretim ve daha çok tüketime dönük geleneksel refah anlayışının sonucu olarak artan ekonomik faaliyetler, yeryüzünde sınırlı olan doğal kaynak tabanı üzerinde olumsuz etkiler yaratmaktadır. İktisadi faaliyet hacmindeki artışları ölçmeye yarayan GSMH kavramı ise çeşitli eksikliklerin yanısıra çevredeki bozulmaların insan refahı

² Daly (1987: 323).

³ Köse (1992: 2).

⁴ Lecomber (1978: 11).

⁵ Lecomber (1978: 61-63).

⁶ Massarat (1985: 45).

üzerindeki olumsuz etkilerini içermeyen bir kavramdır. Dolayısıyla, GSMH yardımıyla iktisadi büyümenin çevrede meydana getirdiği tahribatın ortaya konması mümkün bulunmamaktadır.

Büyümenin Çevre Kalitesi Üzerinde Olumsuz Etkisi Olmadığını Savunan Yaklaşımlar

Ekonomik büyümenin çevre kalitesini olumsuz etkilemediğini iddia edenler, yukarıda ana hatlarıyla ifade edilen görüşlere karşı çıkmaktadırlar. Onlara göre, ekonomik gelişmenin amacı, insan refahı olduğu kadar, çevresel değerlerin korunmasının gerçek nedeni de insan refahıdır. Bu mantığa göre, bu iki noktanın birbiri ile çelişki içinde değil, aksine birbirini tamamlama eğiliminde olması gerekir⁷. Ayrıca, büyüme yanlıları, büyümeyle yaratılacak fonlar sayesinde çevre sorunlarını ortadan kaldırmaya yönelik harcamaların daha kolay finanse edilebileceğini ileri sürmektedirler. Gelecek kuşaklara bırakılması gereken asıl değerler yeraltındaki madenler değil, daha ileri üretim teknikleridir⁸. Çevre sorunlarının çözümü için büyümeden vazgeçmek büyük bir lükstür.

Büyüme sürecinde, doğal kaynakların kullanıldığı ve çevre kalitesinin bozulduğu yadsınamaz bir gerçektir. Ancak, konuyu bu noktada bırakmamak gerekir. Büyüme, bu tür sorunlar yaratırken aynı zamanda gelir yaratmaktadır. Sorun, bu gelirlerin çevre de dahil olmak üzere öncelikler arasında nasıl paylaştırılacağı ile ilgilidir. Büyümenin maliyetleri ancak böyle önlenebilir. Bu ilişkinin olumlu ve olumsuz taraflarının iyi saptanması gerekir. Çünkü, dünya ekonomisi 100 veya 10 yıl öncesine nazaran daha büyüktür. Nüfus hızla artmaktadır. 2025 yılında dünya nüfusunun 8.3 milyar olması ve bu rakamın 7 milyarlık kısmının orta ve düşük gelirli ülkelerde bulunması beklenmektedir⁹. Bu nedenle, bir veya birkaç kaynak kısıtıyla karşılaşma olasılığı önceki dönemlere nazaran çok daha fazladır.

Çevreci yaklaşımlara karşı olanlar, bilinen eksikliklerine rağmen GSMH'nin kullanışlı bir araç olduğu kanısındadırlar¹⁰. Belli bir alanda (yüzölçümü olarak) GSMH'nin dağılımı, ekonomik faaliyetin yoğunluğunu ortaya koymaya yardımcı olur. Kişi başına GSMH ölçütü de refah karşılaştırmaları açısından herşeye rağmen yararlı bir ölçüttür. Çevrecilerin iddialarının aksine "çevresel kalite" daha belirsiz bir kavramdır. Çevreye, sosyal ve kültürel bir kavramdan ziyade fiziksel ve doğal bir kavram olarak bakılır. Tartışmalar ise insanların çevresel şartları ile ilgilidir. Bu sınırlamalar içinde çevre geniş anlamda, insanların yetiştiği ortamı biçimlendiren tüm fiziksel yönler olarak tanımlanır. Çevrenin bileşimindeki karmaşıklık onun kalitesindeki değişimlerin ölçülmesinde zorluklar yaratır. Ekonomik faaliyetin

⁷ Wilson (1978: 43).

⁸ Lecomber (1978: 36).

⁹ World Development Report (1992: 269).

¹⁰ Radetzki (1993: 12).

artması, genellikle çevreyi olumlu ve olumsuz şekilde iki biçimde etkiler. Bu anlamda, sözkonusu etkileri sakınca yaratmadan tek bir ölçüt içinde bütünleştirecek bir yöntem de yoktur.

İyi bir çevrenin iki önemli özelliği vardır. Bunlar, insan mutluluğu sağlaması ve yaşamı sürdürmeye olanak vermesidir. Hayatta kalma oranları objektif olarak ölçülebilirken (örneğin ortalama yaşam süresi 65 yıldır gibi) mutluluk derecesi ise subjektif olarak belirlenir. Ayrıca, çevresel zevkler istikrarsız ve değişebilen bir özellik gösterirler. Bütün bu belirsizlikler çevresel kalite değişimleri tartışıldığı zaman büyük dikkati zorunlu kılar.

Km² başına düşen ekonomik faaliyet hacmi açısından konuya bakıldığında, bütün sanayileşmiş ülkelerde bu oranın 1965-1987 yılları arasında 10 kattan daha fazla arttığı görülmektedir. 1987 yılı itibarıyla gelişmekte olan ülkelerin ulaştıkları rakam ise sanayileşmiş ülkelerin 1865 yılındaki rakamlara yakındır¹¹. Eğer ekonomik büyüme çevrenin aşırı bozulmasına yol açsaydı günümüzün zengin ülkelerinin zaman içinde giderek bozulan bir çevresel eğilim içinde olmaları ve düşük gelirli ülkelere çevresel bozulma açısından daha kötü durumda olmaları gerekirdi. Bu yaklaşım çerçevesinde, ekonomik faaliyet yoğunluğu ve çevresel kalite arasındaki negatif ilişki reddedilmemekle beraber, insanın yaşam koşullarının giderek iyileştiği, büyüme yanlılarının üzerine durdukları önemli bir gösterge olmaktadır.

Çevreci görüşe karşı çıkanlar, günümüzdeki bulgular çerçevesinde en kötü çevresel bozulmaların zengin ülkelere ziyade fakir ülkelere ortaya çıktığını belirtirler. Dolayısıyla bu görüştekiler sürekli ekonomik büyüme sonucunda genel anlamda bir çevresel bozulma olduğuna dair kuvvetli bir delil olmadığını, buna karşın ekonomik faaliyet yoğunluğunun artmasının çevrenin kalitesini geliştirdiğini ileri sürerler. Kişi başına gelir düzeyleri arttıkça ülkelerin çevresel kaliteye duyarlılıklarının arttığı da önemli bir gerçektir¹².

Bu görüşü savunanlara göre, ekonomik faaliyet hacmi küçük olduğunda kaynaklar sınırsız görünecektir. Bol kaynakları ayırım gözetmeden kullanan üretim yöntemleri uygulanacak, nüfus arttıkça da kaynak kısıtlamaları ortaya çıkacak ve bir ekonomik faaliyetin sonucunun diğer ekonomik faaliyeti olumsuz etkilemesi anlamında dışsallıklar çevreye zarar verici bir nitelik kazanacaktır. Bu durumda, ekonomik faaliyet hacminin artmasıyla beraber iki önemli çaba çıkmaktadır ortaya. Bunlar, mülkiyet haklarının artması ve ortak kullanım alanlarında yapılan kamusal düzenlemelerdir. Her iki uyum çabası da özellikle çevreye zarar verici dışsallıkların etkilerini azaltmak yönünde önemli rol oynaya gelmiştir. Daha önce ifade edildiği gibi, ekonomik faaliyet yoğunluğu sınırlı olduğunda,

¹¹ Radetzki (1993: 124).

¹² Walter (1981: 165).

kaynakların değeri düşük olacak ve yoğun olarak kullanıldıkça onların varlığına dönük bir sınır algılanacaktır. Sonuçta, bu kaynaklara yönelik mülkiyet haklarının tesisi giderek ekonomik olacaktır. Ekonomik büyüme süreci ilerledikçe, mülkiyet haklarının çeresel koruma açısından önemi bütün çıplaklığıyla gözler önüne çıkmıştır. Mülkiyet haklarının tesis edilmesinde zorluklarla karşılaşıldığı durumda, ortak kullanıma açık olanlar, kamusal düzenlemelerle bozulmalardan korunmaya çalışılmıştır¹³.

Bu analizin sonucuna göre, ekonomik büyüme ve takiben ekonomik faaliyet yoğunluğundaki artış mülkiyet haklarını ve dışsallıkları azaltacak kamusal düzenlemeleri artırmaya yöneliktir. Çevre ve doğal kaynaklara yönelik zarar, ekonomik birimlerin kaynakları aşırı kullanmaları ve bozmaları sınırlandıkça azalacaktır. Bu durum ekonomik büyüme ve çeresel kalite arasında negatif bir ilişki olmadığını savunanlar için bir başka dayanak noktasıdır.

Sonuç olarak belirtmek gerekirse, büyümenin çevre kalitesi üzerinde olumsuz etkisi olmadığını savunanlara göre, ekonomik faaliyetler arttıkça çeresel koşulların bozulacağına dair sağlam deliller yoktur. Aksine, konuya mevcut amprik deliller çerçevesinde bakıldığında, ekonomik faaliyetin yoğunluğu ve düzeylerinin artması ile birlikte çeresel koşulların iyileştiği görülür. Bu yaklaşım dört faktör ile açıklanmaktadır¹⁴.

1. Tüm insan faaliyetlerinin zorunlu olarak doğal çevreyi dönüştürdüğü açıktır. Ancak bu dönüşümlerin büyük çoğunluğu çevre koşullarını insan ihtiyaçlarına daha uygun hale getirmek yolunda iyileştirmeye yönelik bilinçli çabalardır.

2. Çevresel zararın ortak bir nedeni olarak dışsallıklar, ekonomik faaliyet yoğunluğu arttıkça genişleyen mülkiyet hakları ve ortak kullanım alanlarının düzenlemesi yoluyla giderek sınırlanır.

3. Ekonomik yapı, ulusal ekonomiler olgunlaştıkça çıktı birimi başına kullanılan çeresel kaynak girdilerinin azalması biçiminde değişme eğilimindedir. Fiziksel alt yapı, ağır sanayi yatırımlarından yüksek teknoloji kullanan sanayilere ve hizmetlere doğru bir kayma sözkonusudur. Daha az çeresel girdi kullanan ve kirlilik yaratma dereceleri düşük teknolojiler yoğun teşvik görmektedir.

4. Çevresel hizmetlere yönelik talebin gelir esnekliği yüksektir. Zengin tüketiciler, yüksek çeresel standartları güvence altına almak için gelirlerinin önemli kısmını harcama konusunda fakir tüketicilere göre daha avantajlı ve isteklidirler.

İşte bu dört faktörün birlikte ele alınması ekonomik faaliyet yoğunluğu arttıkça çeresel koşulların bozulmadığını aksine iyileştiğini savunanların esas dayanaklarını ortaya koyar. Sözkonusu dört faktöre göre, yüksek çeresel

¹³ Radetzki (1993: 129).

¹⁴ Radetzki (1993: 134).

standartlar ve sürekli ekonomik büyüme birlikteliği mümkündür. İnsanlar, ne zaman faaliyetleri refah ve yaşamlarına meydan okuyan kısıtlamalarla karşılaşsın, çevreye yönelik davranışlarını ayarlamışlardır. Bu ayarlama çabaları çevresel anlamda "bırakınız yapsınlar" doğrultusunda bir davranışın sonucu değildir. Çevre-büyüme tartışmalarında konunun iki boyutunun da ele alınması ve ortaya koyulan temel iddiaların titizlikle sorgulanması gereklidir.

KAYNAKLAR

- Daly, Herman E.;** "The Economic Growth Debate: What Some Economists Have Learned But Many Have Not", *Journal of Environmental Economics and Management*, 14, ss. 323-336, 1987.
- Köse, A. Haşim;** *Büyüme ve Verimlilik*, Ankara, M.P.M. Yayını No: 471, 1992.
- Lecomber, Richard;** *Economic Growth Versus the Environment*, London: Macmillan Press, 1978.
- Massarat, M.;** "Dünya Sonlu mudur? Club of Rome'un Tezlerinin Eleştirisi", *İktisat Dergisi*, Sayı: 253, Aralık, ss. 45-54, 1985.
- Özgüven, Ali;** *İktisadi Büyüme, İktisadi Kalkınma, Planlama ve Japon Kalkınması*, İstanbul: Filiz Kitabevi, 1988.
- Radetzki, Marian;** "Economic Growth and Environment", *International Trade and the Environment - (ED.) Patrick Low*, World Bank, Washington, D.C., ss. 121-134, 1993.
- Walter, Isard;** "A Survey of International Economic Repercussions of Environmental Policy" *Economics and Resources Policy*, (Ed.) J. Butlin, London: Longman Group Ltd., 1981.
- Wilson, T.W.;** "Çevre İle Kalkınma Arasında Bir Çelişki Var mı?" *Yönetim*, Sayı: 8, ss. 43-49, 1978.
- World Bank;** *World Development Report 1992*, Washington, D.C., 1992.